

DĖL PUŠKAIČIO, BARSTUKŲ IR MARKOPOLIŲ KILMĖS BEI FUNKCIJŲ

Rimantas Balsys

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnio tikslas – aptarti dievo Puškaičio ir jo pagalbininkų – barstukų bei markopolių – paplitimo arealą, veiklos sritis, funkcijas, ryšį su kitais baltų ar kitų tautų dievais, remiantis rašytiniais XVI–XVIII a. šaltiniais („Sūduvių knygelė“, J. Maleckis-Sadeckis, L. Davidas, J. Bretkūnas, M. Strijkovskis, J. Lasickis), XIX–XX a. tyrinėtojų I. J. Hanušo, J. Jaroševičiaus, P. Šmito, A. J. Greimo, N. Vėliaus, V. N. Toporovo, G. Beresnevičiaus darbais, tautosakine, etnografinė, kalbine, istorine bei įvairia kitokia medžiaga.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Dievas, Puškaitis, barstukai, markopoliai, baltai.

Abstract

The purpose of the article is to discuss the geographical distribution, activities and functions of the god Puškaitis and his helpers the barstukai and markopoliai (both plural) and their connections with the gods of the Balts and other ethnicities based on written sources („Sūduvių knygelė“, J. Maleckis-Sadeckis, L. Davidas, J. Bretkūnas, M. Strijkovskis, J. Lasickis), work by investigators in the 19th and 20th centuries and various folklore, ethnographic, linguistic and similar material (I. J. Hanušo, J. Jaroševičiaus, P. Šmito, A. J. Greimo, N. Vėliaus, V. N. Toporovo, G. Beresnevičiaus).

KEY WORDS: God, Puškaitis, barstukai, markopoliai, Balts.

Įvadas

Baltų mitologijoje ypač ryškus žemės kultas. Tad natūralu, jog XIV–XVIII a. rašytiniuose religijos ir mitologijos šaltiniuose užfiksuota itin daug su žeme, žemdirbyste, sodyba ir t. t. susijusių šiose vietose veikiančių ar gyvenančių dievybių. Minėtinos dievybės: *Žemyna*, *Žemėpatis*, *Žemeliukas*, *Žemininkas*, *Dimstipatis*, *Pagirniai*, *Puškaitis*, *Laukpatis*, *Dirvolira*, *Nosolas*, *Žemės motė* (Zemes mātė) bei visa eilė antrinių, siauresnes sritis globojančių motinų (Lauko, Daržo, Mėšlo, Miško, Krūmų, Lapų, Žiedų ir t. t.), *Ceruoklis* ir kt. Sąrašas dar labiau išsiplėstų, jei vardintume ir visas mitines būtybes bei namų dvasias, kurios vienaip ar kitaip susijusios su žeme, žemės vaisingumo, turtų gausinimo idėja.

Šiame straipsnyje apsiribosime vieno žemės dievo – *Puškaičio*, kuris pirmą kartą paminėtas taip vadinamojoje *Sūduvių knygelėje* (1520–1530 m.), bei jo pagalbininkų, tarnų – *barstukų* ir *markopolių* – įvaizdžio analize. Keturiolikos sūduvių dievų sąrašė *Puškaitis* įrašytas dvyliktoju (po Perkūno, Pikulo ir Pokulo). Po *Puškaičio* minėtame sąrašė – tik jam pavaldūs *barstukai* ir *markopoliai* (BRMŠ II, p. 144). Tiesa, J. Maleckio-Sadeckio veikale (1551 m.) *Puškaitis* įrašytas dešimtoju. Po jo dar Aušautas – sveikatos ir ligos dievas bei jau minėti *Puškaičio* pagalbininkai – *markopoliai* ir *barstukai* (BRMŠ II, p. 208).

Bendros, visiems baltų religijos ir mitologijos šaltiniams būdingos problemos (autorių svetimšalių ir išpažįstančiųjų kitą tikėjimą tendencingumas, kalbos nemokėjimas, sąmoningi prasimanymai ar antikinės mitologijos pavyzdžiu sukurti dievų ar mitinių būtybių įvaizdžiai, nediferencijuotas požiūris į baltų gentis, nemotyvuotas vienos genties religinių įvaizdžių priskyrimas kitiems) suponuoja *straipsnio tikslą* – aptarti dievo *Puškaičio*, *barstukų* ir *markopolių* paplitimo arealą, veiklos sritis, funkcijas, ryšį su kitais baltų ir kitų tautų dievais, remiantis rašytiniais šaltiniais, XIX–XX a. tyrinėtojų darbais, tautosakine, etnografinė, kalbine, istorine bei įvairia kitokia medžiaga.

1. Puškaitis

1.1. Rašytiniai šaltiniai. *Sūduvių knygelėje* (apie 1520–1530 m.) sakoma, jog „*Puškaitis* – žemės dievas po šventuoju šėivamedžiu <...>. Šio dievo buveinė yra žemėje po šėivamedžiu. Tą medį jie laiko labai garbingu ir šventu. Po juo atneša duonos, alaus ir kito maisto ir prašo jį apšviesti savo *markopolius* (Markopolan) ir pasiūsti savo *barstukus* (Parstucken) (mažuosius žmogelius) į jų kluonus, kad jie ten prineštų javų ir gerai saugotų, ką atnešę. Nakčiai jie pastato kluone stalą, padeda alaus ir duonos, virto ir kepto [maisto], sūrio su sviestu, kviečia juos į svečius ir uždaro kluoną. Kai rytą randa suvalgytą maistą, tai labai džiaugiasi, ir to maisto, kurio daugiausia suvalgyta, vėl aukoja, jo daugiausia deda ant stalo ir tiki, kad su dievų pagalba jų javų padaugės <...>. Jei kas kam ką pavogė, tas kreipiasi į vaidilą (waiddler), o šis šaukiasi dangaus dievo *Ukapirmo* (Ockopirmum) ir žemės dievo *Puškaičio* (Puschkaitus) ir prašo jų, kad tas vagis negalėtų pereiti per sieną“ (BRMŠ II, p. 144, 148–149, 154).

Jonas Maleckis-Sadeckis savo veikale (1551 m.) *Puškaitį* vadina dievu, kuris globoja šventuosius miškelius (BRMŠ II, p. 208). Toliau dar priduriama, kad jo buveinė esanti po šėivamedžiu, o prietaringi

žmonės jam šen ir ten aukoja duonos, alaus ir kitokio maisto – padeda po šėivamedžiu ir maldauja *Puškaiti* (Putscaeto) palenkti *Markopolį* (Marcoppolum), didikų ir kilmingųjų dievą, kad valdovai jų nespaustų, kad neslėgtų sunki vergija ir kad atsiųstų jiems *barstukus* (Barstuccae), kurie vadinami požeminukais. Jie tiki, kad šiems po namus sukinėjantis, praturtėsią (BRMŠ II, p. 209).

Anot Luko Davido, prūsų dievas *Puškaitis* (Puschaites) – „požemio dievas, gyvenąs po šėivamedžiu, kurį prūsai laiko šventu medžiu. Ši medį jie taip gerbia, kad nenori nuo jo nė šakelės atpjauti nei nulaužti, nekaltant jau apie jo nukirtimą ar išrovimą. Šie požemio žmogeliukai, pagal pagonišką tikėjimą, jiems dažnai pridaro keisčiausių ir nuostabiausių bėdų, ypač jei žmogus ar gyvulys patenka į tokią vietą, kur ši velnio šmėkla turi savo būstą (kaip tiki tikrieji prūsai ir kiti jų tikėjimo draugai). Taigi, jei gyvulys ar žmogus tyčia ar netyčia apšlapina ar kitaip suteršia tą vietą, ši gyvulį užpuola įvairios bėdos arba jis visai pastimpa, kaip dažnai būdavo kiaulėms ar arkliams, taip pat ir kitiems gyvuliams. <...> Bet jis [Puškaitis] gyvena ne tik po šėivamedžiu – jis turi savo būstą kai kuriuose namuose ypatingose vietose ar rūsiuose, ir ta vieta kur yra jo buveinė, visuomet būna labai švari, lyg ją kas neseniai būtų kruopščiai iššlavęs“ (BRMŠ II, p. 292–293). Toliau pakartojama informacija apie aukas *Puškaitiui*.

J. Bretkūnas (1588 m.) teigia, jog *Puškaitis* buvęs vaisių ir visokių javų dievas (BRMŠ II, p. 312).

A. Guagninis, M. Strijkovskis ir J. Lasickis, remdamiesi čia jau minėtais šaltiniais) pakartoja informaciją apie *Puškaitio* gyvenamąją vietą po šėivamedžiu ir jam dedamas aukas (BRMŠ, p. 492, 547, 600).

[domus ir M. Pretorijaus pastebėjimas, jog *Puškaitis* (Puskaitis) turėjęs būti lyg vyresnysis dievas, nes valdęs kitus dievus, būtent *bezdukus* (Basdukkas), kuriems ypač šventas buvo šėivamedis. Dėl jo skleidžiamo kvapo šios būtybės ir vardą gavo (BRMŠ III, p. 257). Toliau M. Pretorijus perteikia iki šiol niekieno nepaminėtą informaciją apie *Puškaitį*, teigdamas, jog „nors Puškaičiui (Puskaitis) šventi buvo įvairiausi medžiai, tačiau ypač tiko kadagių miškai (Kaddig Wälder). Juk dar ir dabar yra nemažai [žmonių] Žemaitijoje, Prūsijoje, kartais ir Skalvoje, kurie kadagi (Kaddig) laiko šventu ir tiki, kad ten gyvenąs Puškaitis“ (BRMŠ, p. 257).

Paskutinės žinios apie *Puškaitį* (Puškėja, Pučkėti) užfiksuotos latvių mokslininkų (kalbininkų, mitologų) Jakobo Langės ir Gothardo Fridricho Stenderio darbuose (Mannhardt, 1936, S. 618–619).

Lentelėje pateikiami susisteminti šaltinių duomenys. Ypač atkreiptinas dėmesys į pirmąją lentelės skiltį, kurioje nurodoma, kokiais šaltiniais naudojosi (laisvai juos perrašinėjo) vėlesni autoriai.

1 lentelė

Puškaitis rašytiniuose šaltiniuose

Autorius	Šaltinis, metai	Teonimas	Veiklos sritis	Paplitimo arealas
1. Nežinomas	Sūduvių knygelė (1520–1530 m.)	Puškaitis (Puschkaytus)	Žemės dievas	Sūduvių
2. J. Maleckis-Sandeckis (rėmėsi 1 šaltiniu)	Apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių religiją ir aukojimus (1551 m.)	Puškaitis (Putscaetum)	Dievas, globojantis šventus miškelius	Sūduvių
3. L. Davidas (rėmėsi 1 šaltiniu)	Prūsijos kronika (1583 m.)	Puškaitis (Pu(š)kaites)	Požemio dievas	Prūsų
4. J. Bretkūnas (rėmėsi 1, 2, 3 šaltiniais)	Prūsų krašto kronika (1588 m.)	Puškaitis (Puschkaitus)	Vaisių ir visokių javų dievas	Sūduvių
5. A. Guagnini (rėmėsi 1, 2, 3 šaltiniais)	Europinės Sarmatijos kronika (1611 m.)	Puškaitis (Paschuita)	–	Prūsų
6. M. Strijkovskis (rėmėsi 1, 2, 3, 5 šaltiniais)	Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika (1582 m.)	Pušaitis (Puschajtis)	Žemės dievas	Sūduvių, prūsų, žemaičių, lietuvių
7. J. Lasickis (rėmėsi 1, 2, 3, 5 šaltiniais)	Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus (1582 m.)	Puškaitis (Purscetum)	Šventųjų medžių ir miškelių valdovas	Prūsų, livoniečių (latvių), žemaičių, rusų

8. M. Pretorijus (rėmėsi 1–7 šaltiniais)	Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla (XVII a. II pusė)	Puškaitis (Pusz- kaitis)	Žemės die- vas, vyresny- sis dievas, girios dievas	Prūsų, skal- vių, žemai- čių, livonie- čių (latvių), rusų
9. J. Langé (rėmėsi 7, 8 šaltiniais)	Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch- deutsches Lexycon 1772–1777 m.	1. Puškėjas (Puscheitis, Puškejs, Puškeitis) 2. Pučkėtis (Pučkėtis, Puts- chkehtis)	1. Žalių miškų dievas 2. Oro dievas	Latvių
10. G. H. Stenderis (rėmėsi 7, 8, 9 šaltiniais)	Lettische Grammatik 1783 m.	1. Puškėjas (Puscheitis, Puškejs, Puškeitis) 2. Pučkėtis (Pučkėtis, Puts- chkehtis)	1. Žalių miš- kų 2. Oro dievas	Latvių

1.2. Etimologija. M. Pretorijų reikėtų laikyti ne tik įvairios medžiagos (etnografinės, mitologinės ir kt.) užrašinėtoju, bet ir pirmuoju tyrinėtoju. Būtent M. Pretorijus bando klasifikuoti senuosius prūsų dievus ir *Puškaitį* priskiria prie žemės dievų sykiu su *Žemėpačiu*, *Žemyna* arba *Žemele* ir *Žemeliuku* (BRMŠ III, p. 239). Toliau M. Pretorijus imasi aiškinti ir šio teonimo etimologiją. Jo manymu, *Puškaitis* vardą bus gavęs iš „dyko miško“ pavadinimo (Pusciaitis), nes ten, kur auga kadagys (žr. sk. 1.1.), plyti dykra ir netinkama dirbti žemė (BRMŠ III, p. 257).

I. J. Hanušas (1842 m.) *Puškaitį* laiko dievu naikintoju, kildindamas „iš žodžių *pustoszyc* „naikinti, siaubti, niokoti“ ir *pusza*, reiškiančio „dykuma, tyras“ (LM I, p. 121). Abi etimologijos laikytinos nepagrįstomis, nes *Puškaitis* funkciškai ne naikinantis ar siaubiantis, o kuriantis, gausinantis įvairias gėrybes dievas, siejamas, kaip teigė N. Vėlius, „su derlingumu, vaisingumu, turtingumu, reprodukuojančiomis žemės galiomis“ (LM I, p. 505).

J. Jaroševičius (1844 m.), kaip ir M. Strijkovskis, *Puškaitį*, matyt, siejo su pušynu, nes vadina jį *Pušaičiu* (LM I, p. 131, 213). Taip pat (*Pušaitis*) šio dievo vardą perskaito ir J. I. Kraševskis (1847 m.), nors čia pat teigia, kad „vardas gal kilęs iš žodžio *pus* „pusė“ ir kito nežinomo dėmens“ (LM I, p. 216). Abi etimologijos taip pat nėra nepagrįstos. Pirmąją supeikė dar A. J. Greimas, teigdamas, jog „neaišku, kodėl dievas, kurio vardas motyvuotas *pušis* šaknimi, pasirinktų gyventi po šėivamedžiu, kai aplinkui netrūksta pušų“ (Greimas, 1990, p. 41). Dar mažiau motyvų rastume mėgindami *Puškaitį* kildinti iš žodžio *pusė*.

A. J. Greimas, atrodo, rėmėsi V. Toporovo siūlymu *Puškaičio* paveikslą aiškinti per šėivamedį ir dievo *Puškaičio* vardą kildino iš veiksmazodžio *puškuoti* „giliai kvėpuoti“ arba daiktavardžio *puškas* (neaišku tik, kokia šio žodžio reikšmė turėta omenyje). Taigi, *Puškaitį*, anot A. J. Greimo, reikėtų laikyti „inkarnacija žemės, kuri „puškuodama“ ir skleisdama kvapus bezdų pagalba gimdo chtonines išaugas: barstukus – bezdukus – kaukus“ (Greimas, 1990, p. 42). Taip pat mano (remdamasi A. J. Greimo aiškinimu) ir M. Gimbutienė, dar klaidingai priskirdama *Puškaitį* lietuvių dievams (Gimbutienė, 2002, p. 71).

Patikimiausia iš iki šiol pateiktų reikėtų laikyti V. Toporovo etimologiją. Jis 1974 m. *Puškaičio* kilmės analizei paskyrė nemažą straipsnį ir siūlė šį teonimą aiškinti, kaip jau minėta, siejant jį su *mišku*, *medžiais*, o ypač *šėivamedžiu*, ir kildinti iš latvių *puškuot*, „žydėti, pasidengti žiedais“; *puškis* „puokštė, spurgas, kutas“; *puškot* „puošti, gražinti, dabinti“¹ ir pan., nes šėivamedžio žiedai primena „pūkuotas šluoteles“ (Топоров, 1974, c. 3–36). Tokia etimologija ne tik gražiai dera, kaip vėliau matysime, su *Puškaičio* veiklos sritimi ir pagrindinėmis funkcijomis, bet ir leidžia V. Toporovui gretinti *Puškaitį* su senovės indų *Pušanu* (dievybė, susijusi su saule, derlingumu, keliais; kovojanti su vagimis ir grobikais ir kildintina iš tos pačios indoeuropiečių prokalbės šaknies **pus-* „pražysti“) bei graikų *Panu* (gyvulių bandų, miškų ir laukų dievas). Kita vertus, *Puškaitis* taip pat sėkmingai gali būti kildinamas ir iš lietuvių *puškoti* „puošti kambarį eglių šakomis, gelėmis“. Šis veiksmazodis minėta reikšme buvo žinomas tik Mažojoje Lietuvoje ir, sprendžiant iš A. Bezzenbergerio užrašymo, dar vartotas XIX a. Kad veiksmazodis *puškoti*

¹ Vestuvių apeigose kaip vaisingumo simboli latviai naudojo mušamąjį instrumentą (taktui mušti dainuojant) – *puškaitį*, kuris dar puošiamas margomis plunksnomis, kaspinais, juostelėmis, smulkių papuošalų pynėmis ir varpeliais (Karulis, 1992, p. 94).

reikšme „puošti gėlėmis, eglių šakomis“, o dar seniau – gal ir reikšme „puošti žiedais, pražysti“, buvo žinomas ne tik skalviams bei nadruviams, bet ir visiems lietuviams bei prūsams, iš dalies patvirtina ir toponimika bei tautosaka. Antai 1426 m. greta Stakaimio (istorinė Bartos žemė) užfiksuotas vietovardis *Puškaitčiai* (Paschaiten, Poskayten) (Péteraitis, 1997, p. 320–321), o vienoje B. Sruogos užrašytų dainų veiksmožodis *puškuoti* vartojamas kaip tik žydėjimo reikšme: „Laukai žaliuoja, miškai puškuoja...“ (Sruoga, 1949, p. 20). Šią etimologiją paremtų ir gausybė lietuviškų giminaičių, kurių semantiką labai artima. Tai *puškas* „spuogas, pūslė, kabantis papuošalas, gurgulas“; *puškėti* „darytis burbulams rūgstant ar verdant“; *puškuoti* „berti spuogais, darytis burbuluotam“; *puškuotas* – „nubertas puškais, spuogais“ ir t. t.

1.3. Paplitimo arealas. Dar S. Stanevičius (apie 1838 m.) pagrįstai teigė, jog neturime jokių įrodymų, kad *Puškaitčio* (taip pat ir kai kurių kitų J. Maleckio paminėtų dievų) kultas būtų siekęs Žemaitiją ir Lietuvą (LM, t. I, p. 89). Dar mažiau argumentų rastume norėdami įrodyti, jog *Puškaitis*, funkciškai virtęs / skilęs į du atskirus dievus *Puškéją* ir *Pučkėtį* (žr. 1 lentelę), iš tikrųjų būtų buvęs žinomas ir latviams. Iš lentelėje pateiktų duomenų aiškiai matyti, kas ir kada (naudodamiesi jau anksčiau skelbtais darbais) *Puškaitį* priskyrė žemaičiams, o vėliau ir latviams. Antai M. Strijkovskio kronikoje sūduvių *Puškaitis* ne tik virsta *Pušaičiu*, bet ir priskiriamas lietuviams bei žemaičiams (BRMS II, p. 546–547). Matyt, dėl jau minėtų priežasčių (nemotyvuoto vienos genties religinių vaizdinių priskyrimo kitai) iš M. Strijkovskio, o dar labiau iš J. Lasickio ir M. Pretorijaus darbų *Pušaitį* / *Puškaitį* pasiskolino ir perdirbo į *Puškéją* ir *Pučkėtį* J. Langė bei G. F. Stenderis. Beje, juos abu dar XX a. pirmojoje pusėje gana kritiškai įvertino P. Šmitas, teigdamas, jog J. Langė tiesiog perkėlė šiuos dievus iš prūsiškų ir lietuviškų šaltinių į savo veiklą, o G. H. Stenderis „pridėjo dar keletą niekų“ (Šmitas, 2003, p. 64). Panašiai, kaip jau minėta, pasielgė ir A. J. Greimas bei M. Gimbutienė, iš dalies ir V. Toporovas (nekritiškai priima J. Langės ir G. H. Stenderio informaciją, jog šie dievai žinomi ir latviams (Топоров, 1974, c. 10)). Tą pačią klaidą (*Puškaitį* priskiria prūsams, lietuviams ir latviams) pakartoja ir P. Dundulienė (Dundulienė, 1990, p. 76). Pavyzdys gana tipiškas. Dažnai prūsiški (ir kitokie) šaltiniai mitologijos tyrinėtojų yra apibendrinami, priskiriami visiems baltams. Išaiškinti tokius netikslumus įmanoma tik vienu būdu – dar kartą grįžtant prie pirmųjų šaltinių, ypač atkreipiant dėmesį į galimą laisvą tų šaltinių kompiliavimą vėlesniuose darbuose.

Tad *Puškaitį* reikėtų laikyti *sūduvių dievu*, kuris dar ir M. Pretorijaus laikais, t. y. XVII a. antrojoje pusėje, buvo žinomas sulietuvėjusiems prūsams – skalviams ir nadruviams.

1.4. Veiklos sritis. Didesnių diskusijų dėl *Puškaitčio* kontroliuojamos teritorijos, regis, nekyla. Pirmieji šaltiniai (žr. 1 lentelę) gana aiškiai nurodo, jog *Puškaitis* yra *žemės dievas*, gyvenantis ir veikiantis po šėivamedžio krūmu, dėl to *Puškaitčiui* ten, t. y. po šėivamedžiu, ir aukojama. Tačiau, kaip yra pažymėjęs G. Beresnevičius, *Puškaitčio* ryšio su šėivamedžiu pervertinti nereikėtų. Šėivamedis čia tik religinis tarpininkas (Beresnevičius, 2001, p. 160–161). *Puškaitis* yra pasiekiamas per šėivamedį, taip kaip per ažuolą pasiekiamas Perkūnas, per liepą – Laima ir pan., todėl ten jiems ir aukojama. Kad *Puškaitčio* kontroliuojama teritorija neapsiriboja vien šėivamedžiu, aiškiai rodo toje pačioje Sūduvių knygelėje aprašytas kreipimasis į Ukopirmą ir *Puškaitį*, prašant sulaikyti vagis. Naujesnės (papildomos) informacijos dar pateikia L. Davidas, teigdamas, jog *Puškaitis* gyvena ne tik po šėivamedžiu, bet gali turėti savo būstą ir kai kuriuose namuose ar tų namų rūsiuose (ypatingose vietose). Dar pažymima, kad jo (*Puškaitčio*) buveinė visuomet būna labai švari, lyg ją kas neseniai būtų kruopščiai iššlavęs). Minėtą informaciją galėtume perskaityti dvejopai. Viena vertus, *Puškaitis* čia gali būti painiojamas su savo pagalbininkais – *barstukais* ir *markopoliais*, kita vertus, galime įtarti, jog irstant senajai religinei sistemai, dievas *Puškaitis* persikelia į žmonių gyvenamą erdvę. Pastarąją hipotezę paremia ir L. Davido užrašytos sakmės, kurias aptarsime kitame poskyryje.

1.5. Funkcijos. Pagrindines *Puškaitčio* funkcijas galime nusakyti remdamiesi šaltiniais: 1) per savo pagalbininkus gausinti žmonių turta, javus (pagal šią funkciją *Puškaitis* būtų gana artimas Pilnyčiui, Pilvyčiui); 2) sulaikyti vagis (kartu su dievu Ukopirmu). Antroji funkcija gana svarbi kaip tik dėl *Puškaitčio* ir *Ukapirmo* (žemės ir dangaus reprezentantų) bendradarbiavimo, parodančio gana aukštą *Puškaitčio* vietą sūduvių panteone. Tačiau atrodo, kad šitomis dviem funkcijomis *Puškaitčio* veikla neapsiriboja. Samprotauti apie *Puškaitčio* įtakos daugiaplaniškumą leidžia L. Davido sakmės² apie šio dievo kerštą, pyktį, siunčiamas ligas ir pan. Pažymėtina, jog panašių pasakojimų kiti autoriai (nei iki L. Davido, nei po jo) nemini, o tai leidžia manyti, jog L. Davidas šitokius memoratus užrašė iš to meto žmonių. Kita vertus, neatmetama tikimybė, kad ir pats L. Davidas bus šį tą nuo savęs pridėjęs. Štai trumpas pasakojimų, į kuriuos iki

² N. Vėliaus teigimu, tai mitologinės sakmės, sukurtos pagal įprastą sakmių modelį: draudimas – draudimo nepaisymas – padarinyš. Vadinasi, L. Davida reikia laikyti vienu iš pirmųjų prūsų sakmių užrašinėtojų (BRMS II, p. 238).

šiol tyrinėtojai nebuvo atkreipę dėmesio, turinys: „1573 metais aš kalbėjausi su vienu artimu draugu ir tarp kitko paklausiau, dėl ko jo dukrelei, kuriai buvo apie dvylika metų, pakenkta viena akis, nors šiaip Dievas jai nepagailėjo gražios figūros. Į tai jis man atsakė, kad ji, būdama septynerių ar aštuonerių metų mergaitė, kartu su kitais vaikais žaidė vieno valstiečio sode ir žaisdama po šėivamedžio krūmu, kuris ten augo, atliko savo reikalą, bet netrukus po to jos veidukas buvo taip negražiai subjaurotas, kad ji vos begailėjo matyti <...>. Šis atsitikimas paskatino sodo šeimininką sunešti ir sumesti prie šėivamedžio daug žabų ir kitokių panašių degimui tinkančių daiktų, viską užkurti ir sudeginti, kad šėivamedžio krūmas sudegtų su šaknimis, taigi kad neliktų prieglobsčio svečiui, gyvenančiam po juo“ (BRMŠ II, p. 294).

Puškaičio kerštas iš dalies pagrįstas, nes ir kiti dievai, jeigu jiems nerodoma tinkama pagarba, laiku neaukojamos aukos, gali kerštauti ir visokias ligas bei negandas siųsti. Šiaip ar taip, *Puškaitis* čia pasirodo ne tik kaip gėrybes gausinantis ir visokeriopą vaisingumą teikiantis, bet ir kaip baudžiantis, negandas siunčiantis dievas. Kita vertus, toks *Puškaičio* bruožas gali būti siejamas ir su krikščioniškąja religija. Neatsitiktinai *Puškaitį* L. Davidas vadina velnio šmėkla, o į pasakojimą įterpiamas ir krikščioniškasis Dievas – „...Dievas jai nepagailėjo gražios figūros...“. Kitaip tariant, *Puškaitis* čia kiek demonizuojamas. Tą patvirtina ir pasakojimo pabaiga – *Puškaičio* buveinė, jo medis, vadinasi, ir jis pats sudeginami ir už tai herojus, atrodo, nesusilaukia jokio atpildo. Čia galime įžiūrėti ir kronikos autoriaus – L. Davido (buvusio Kulmo vyskupo kanclerio) pastangas naikinti senojo sūduvių tikėjimo liekanas. Šią hipotezę paremia ir kita L. Davido užrašyta sakmė: „Aš galėčiau papasakoti daug tikrų istorijų apie šią šmėklą (*Puškaitį* – R. B.), bet aš jas visas praleisiu ir papasakosiu tik vieną. <...> ši moteris atsigulė ant ilgo apgręžto suolo, taigi kai ji tamsoje viena gulėjo atmerktomis akimis, plačiai atsidarė trobos durys ir čion suėjo maži žmogiukai smailiomis kepurėmis, prie kurių buvo po melsvai degantį žibintėlį. Kiekvienas jų vedėsi, be to, po mažą moterį ar mergaitę, gražiai pasipuošusią. Jie iš eilės suėjo į trobą ir pradėjo čia šokti. Moteris, gulėdama ant ilgo suolo lentos, pro apgręžto suolo atramas stebėjo žmogiukus. Tuo metu vienas iš jų pamatė ir pasakė: „Užverk langus“, bet moteris to nepadarė ir dar atidžiau stebėjo žmogiukus. Tada šis dar kartą pasakė: „Užverk langus“, bet moteris, nežinau ar iš baimės, ar iš drąsos, nesumerkė akių ir toliau nemirksėdama juos stebėjo. Tada šmėkla trečią kartą pasakė, jau vienam iš jų, kuris stovėjo arčiau suolo: „Prieik ir užverk langus“. Tuoj pat šis žmogiukas priėjo prie moters ir pūstelėjo jai į akis, dėl ko vargšė sena moteris tuoj pat apako, – ji nebegalėjo nieko matyti, o vėliau jos laukė dar daugiau nelaimių (BRMŠ II, p. 294–295).

Šioje sakmėje *Puškaitis* arba jo pagalbininkai (barstukai, markopoliai) jau tiesiogiai gali būti siejami su krikščionių įvairiomis blogybėmis bei ydomis apdovanotu velniu. Antai daugelyje lietuviškų sakmių panašiai akies netenka muzikantas, grojęs velnių ir raganų puotoje (žr. Kerbelytė, 2002, p. 270).

Kenkėjiški *Puškaičio* ar (ir ?) jo pagalbininkų bruožai išryškunami ir trečiajame L. Davido pasakojime: „Jei vaikas ar šiaip žmogus susirgęs pradeda liesėti ir silpnėti, sakoma, kad jį ėda požeminiai, t. y. žmogiukai, gyvenantys po žeme, kaip jau anksčiau minėta (reikėtų suprasti, jog turimas omenyje tas pats *Puškaitis* su savo pagalbininkais – R. B.); tokiam taip pat reikalingas vaidilos ar vaidilutės gydymas ar patarimas. <...> prie Marijos liepos³ netoli Rešliaus <...> buvo atgabentas aštuonerių ar devynerių metų berniukas, kurį ėdė tie požeminiai ir kuriam negalėjo padėti nei burtininkai, nei vaidilos“ (BRMŠ II, p. 300).

Krikščioniškoji autoriaus (o gal ir pateikėjo) nuostata, regis, ir čia nesunkiai įžiūrima. Mat „burtininkai ir vaidilos padėti nebegali“. Kronikos autoriui nebežinoma, „ar ligonis išgijo, ar mirė“, bet „gerai žinoma, kad Dievas, būdamas labai gailestingas, pasiuntė į šiuos kraštus savo šventosios Evangelijos žodį“ (BRMŠ II, 300).

Visus tris pasakojimus jungia vienas bendras bruožas – *Puškaitis* arba jo pagalbininkai vienaip ar kitaip yra susiję su žmonių negaliomis, ligomis. Reikšminga čia tampa ir M. Strijkovskio pastaba, jog *Puškaitį* gali matyti tik ligoti, t. y. sergantys žmonės. Vargu ar tai galėtų būti aiškinama per tą patį ne tik gydomosiomis, bet ir nuodijančiomis savybėmis pasižymintį šėivamedį. Greičiau galėtume įžiūrėti pastangas demonizuoti senosios sūduvių religijos vaizdinius. Tokie pavyzdžiai religijų kaitos procese gana dažni.

2. Barstukai / bezdukai / barzdukai. Dar vienas ryškus *Puškaičio* bruožas, kurį pažymi visi apie šį dievą rašę autoriai, – jis turi pagalbininkų. „Sūduvių knygelėje“ ir J. Maleckio-Sadeckio bei L. Davido veikaluose jie vadinami *barstukais* ir *markopoliais*, o M. Pretorijaus – *bezdukais*, *barzdukais*, *barstukais*. M. Pretorijus pažymi, kad *barstukai* kitų autorių yra painiojami su *bezdukais*, tačiau, atrodo, kad ir pats jų skirtumą nežinojo, todėl vienur tas mitines būtybes vadina *barstukais*, kitur – jau *bezdukais* ar *barzdukais*,

³ Pavadinimas *Marijos* liepa greičiausiai bus pasidarytas iš *Laimos* liepos (žr. Balsys, 2003, p. 123–125). Tai taip pat tipiškas religijų kaitos rezultatas.

pridurdamas, jog „nadruviai šiuos *barzdukus* vadina dar *kaukučiais*“ (Kaukuczus) (BRMŠ III, p. 258). Kitoje vietoje M. Pretorijus jau teigia, jog nadruviai skiria *kaukučius* nuo *bezdukų*: „Tiesą sakant, pastarieji gyvena miškuose, po medžiais, o *kaukučiai* kluonuose, sandėliuose ir gyvenamuosiuose namuose“ (BRMŠ III, p. 259). Čia verta prisiminti L. Davido informaciją, kur teigiama, jog ir pats *Puškaitis* gali gyventi namuose „ypatingose vietose ar rūsiuose“; taip pat jo prašoma, kad pasiųstų savo mažus žmogelius – *markopolius* ir *barstukus* – į jų jaujas. Taigi, atrodo, kad šis M. Pretorijaus nurodytas skirtumas nėra esminis. Pažymėtina, jog nesiskiria ir *kaukučių* (*kaukų*) bei *barstukų* / *bezdukų* / *barzdukų* išvaizda. „Sūduvių knygelėje“ L. Davidui *barstukai* – maži žmogeliukai; A. Guagnini – uolekties dydžio nykštukai; M. Strijkovskiui – pigmėjai, nykštukai, angeliukai. M. Pretorijus *barstukus* / *bezdukus* / *barzdukus* apibūdina jau kiek detaliau. Teigiama, kad tai esą visai mažučiai (piršto dydžio) vyručiai, kuriems barzdos siekiančios kelius; „vyrai paprastai nešioją raudonas kepurėles ant galvos, o moterys – baltus šydus“ (BRMŠ III, p. 258). Lygiai taip pat lietuvių sakmėse apibūdinami ir kaukai: maži žmogiukai (gali būti abu vyriškos arba vienas vyriškos, kitas moteriškos lyties), nešiojantys raudonas kepurėles, raudoną sermėgėlę, nuplyšę ir pan. (Vėlius, 1977, p. 182). Taigi peršasi išvada, jog prūsų *barstukus* / *bezdukus* / *barzdukus* bent jau XVII a. dar galima tapatinti su lietuvių *kauku*. Tiesa, XIX–XX a. tautosakos tekstuose *barstukų* / *bezdukų* / *barzdukų* jau neberandame. Juos, N. Vėliaus teigimu, visiškai išstūmė *kaukai* (Vėlius, 1977, p. 191).

Pagrindinė *barstukų* / *bezdukų* / *barzdukų* funkcija (kaip teigia čia jau minėti šaltiniai) – gausinti (nešti į kluonus), saugoti javus ir tokiu būdu teikti namams palaimą. *Barstukų* veiklos pobūdis leidžia jų vardą sieti su veiksmažodžiais *berti*, *barstyti*. Taigi barstukas, anot A. J. Greimo, būtų turto dalintojas, barstytojas (Greimas, 1990, p. 38). Iš tikrųjų veiksmažodžių *berti* ir *barstyti* prasmių skalė yra kur kas platesnė: *barstyti* dar reiškia ir „sėti“, o *berti* – „sėti, gerinti kuo maistą, daryti uždarą, tankiai dygti“⁴ (LKŽ I, 1968, p. 772). Išėitų, jog barstukai ne šiaip sau barsto naudą, o gausina turtus rūpindamiesi būtent javų sėja, jų daga ir sėkmingu sudorojimu.

M. Pretorijaus raštuose *barstukai*, kaip jau minėta, virsta ir *bezdukais*. Tai rodo šių mitinių būtybių ir šėivamedžio, dar kitaip liaudyje vadinamo *bezdu* (iš lenkų *bez*), tiesioginį ryšį. Lietuvių kalbos žodyno duomenimis, *bezdais* vadinamos ir alyvos, ir šėivamedžiai⁵ (LKŽ I, p. 791). Kad *šėivamedis* vadintas *bezdu*, patvirtina ir senesni šaltiniai – 1629 m. išleistas *Dictionarium trium lingvarum*, L. Ruigio, F. Kuršaičio žodynai, J. Pabrėžos bei L. Ivinskio raštai ir kt. Toks *šėivamedžio-bezdo* pavadinimas pakankamai motyvuotas – mat visos šio augalo dalys skleidžia gana nemalonų, atstumiantį kvapą⁶ (LF, t. V, p. 525–528; BV, p. 59; Šimkūnaitė, 2001, p. 413). Šie pastebėjimai leido A. J. Greimui išvelgti hipotetinę, kaip jis pats pripažįsta, *barstukų* / *bezdukų* / *kaukų* prigimtį. Tai dievas *Puškaitis*, „puškuodamas“ ir skleisdamas kvapus, bezdų pagalba, gimdo chtonines išaugas: barstukus – bezdukus – kaukus“ (Greimas, 1990, p. 42). Patrauklu, bet vargu ar įtikinama. Mat tik M. Pretorijus *Puškaitio* pagalbininkus pavadina *barstukais*, *bezdukais* ir *barzdukais*. Kiti (ankstesni šaltiniai) mini tik *barstukus*. Polonizmas *bezdas* šėivamedžiui (ir alyvai) pavadinti į lietuvių kalbą galėjo pakliūti tik apie XVII a.⁷ Tai, regis, ir paiškintų, kodėl *barstukai* M. Pretorijaus laikais imti vadinti *bezdukais*. Tolimu *barstuko* / *bezduko* giminaičiu, matyt, būtų galima laikyti ir grybą – *pumpotaukšlį*, *kurbzdalį*, kuris dar vadinamas ir *bezduku* (LKŽ I, p. 792).

⁴ Plg. grūdų barstymą vestuvių papročiuose: pirma grūdais apiberiama jaunoji, kad būtų vaisinga ir turtinga; po to jau pati jaunamartė, lydima jaunikio tėvo ar svočios, eina į tvartus, barsto grūdais gyvulius, kad jie būtų sveiki ir vislds. Abiem atvejais imituojama sėja, turinti užtikrinti naujos šeimos visokeriopą gerovę (Balsys, 2002, p. 2–7).

⁵ Lietuvoje plačiau žinomos net trys šėivamedžių rūšys: žolinis šėivamedis (*Sambucus herbacea*), juodauogis šėivamedis (*Sambucus nigra*) ir raudonuogis šėivamedis (*Sambucus racemosa*). Pažymėtina, jog šėivamedis dažnas tik vakarų Lietuvos miškuose ir paprastai auga pušynuose (ir dabar šėivamedžių yra pušyne prie Juodkrantės) (BV, 1987, p. 59; LF, 1976, p. 525–528).

⁶ Regis, dėl šių savybių šėivamedis naudotas ir velniui ar kitai piktai dvasiai išvaryti ir ligos sukėlėjui nubaidyti. Antai S. Daukantas rašo: „Klosto tarp diegu bezdžių šakas“.

⁷ Z. Zinkevičiaus teigimu, XVI a. lietuvių liaudis dar tebebuvo lietuviška. Lenkų kalba per dvarininkus ir kunigus pamažu ėmė skverbtis į liaudies vartojamą kalbą tik XVI–XVII a. sandūroje. Tuo laikotarpiu pradėti lenkinti ir asmenvardžiai bei vietovardžiai. Mažiausiai lenkėjimas tuo metu buvo palietęs Žemaitiją ir Užnemunę (Zinkevičius, 1988, p. 143–154).

Barstukai, bezdukai, barzdukai rašytiniuose šaltiniuose

Autorius	Šaltinis, metai	Teonimas	Veiklos sritis	Paplitimo arealas
Nežinomas	Sūduvių knygelė (1520–1530 m.)	Barstukai (Barstucke)	Neša javus ir juos saugo	Sūduvių
J. Maleckis-Sandeckis	Apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių religiją ir aukojimus (1551 m.)	Barstukai (Barstuccae)	Padedą praturtėti	Sūduvių
L. Davidas	Prūsijos kronika (1583 m.)	Barstukai (Parstucke)	Neša javus ir juos saugo	Prūsų
J. Bretkūnas	Prūsų krašto kronika (1588 m.)	Barstukai (Barstucke)		Sūduvių
A. Guagnini	Europinės Sarmatijos kronika (1611 m.)	Barstukai (Parstuki)	Neša javus; nedėkingiesiems išneša javus	Prūsų
M. Strijkovskis	Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika (1582 m.)	Barstukai (Parstuki)	Tausoja javus	Sūduvių, prūsų, žemaičių
J. Lasickis	Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus (1582 m.)	Barstukai (Barstuccae)	Atneša namams palaimą	Prūsų, livoniečių (latvių), žemaičių, rusų
M. Pretorijus	Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla (XVII a. II pusė)	Bezdukai (Basdukkas), barzdukai (Barsdukkis), barstukai (Barsctukkai)	Pripildo kluonus	Prūsų, skalvių, žemaičių, livoniečių (latvių), rusų

3. Markopoliai. Senuosiuose šaltiniuose greta *Puškaičio* minimi ne tik *barstukai*, bet ir *markopoliai*. Jei apie *barstukus* visi šaltiniai kartoja tą pačią informaciją, tai *markopolių* veiklos sritys ir funkcijos šaltiniuose nurodomos skirtingos. *Sūduvių knygelėje* *markopoliai* apibūdinami kaip *žemės žmonės*, o J. Maleckio-Sadeckio veikale *markopolis* – jau *didikų ir kilmingųjų dievas*. Vėlesni autoriai (žr. 3 lentelę) kartoja vieną arba kitą informaciją arba sujungia abiejų pirmųjų šaltinių žinias į vieną.

Markopoliai rašytiniuose šaltiniuose

Autorius	Šaltinis, metai	Teonimas	Veiklos sritis	Paplitimo arealas
1. Nežinomas	Sūduvių knygelė (1520–1530 m.)	Markopoliai (Markopolan)	Žemės žmonės. Neša javus ir juos saugo	Sūduvių
2. J. Maleckis-Sandeckis (rėmėsi 1 šaltiniu)	Apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių religiją ir aukojimus (1551 m.)	Markopolis (Markoppolum)	Didikų ir kilmingųjų dievas	Sūduvių
3. L. Davidas (rėmėsi 1 šaltiniu)	Prūsijos kronika (1583 m.)	Markopoliai (Marcopolen)	Puškaičio valdomi kilmingieji	Prūsų
4. J. Bretkūnas (rėmėsi 1, 2, 3 šaltiniais)	Prūsų krašto kronika (1588 m.)	Markopoliai (Marcopole)	Požemio žmogeliai, Puškaičio tarnai	Sūduvių
5. A. Guagnini (rėmėsi 1, 2, 3)	Europinės Sarmatijos kronika (1611 m.)	–	Neša javus; nedėkingiesiems	Prūsų

šaltiniai)			išneša javus	
6. M. Strijkovskis (rėmėsi 1, 2, 3, 5 šaltiniais)	Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika (1582 m.)	–	Tausoja javus	Sūduvių, prūsų, žemaičių
7. J. Lasickis (rėmėsi 1, 2, 3, 5 šaltiniais)	Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus (1582 m.)	Markopolis (Marcoppolum)	Didikų ir kilmingųjų dievas	Prūsų, livoniečių (latvių), žemaičių, rusų
8. M. Pretorijus (rėmėsi 1–7 šaltiniais)	Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla (XVII a. II pusė)	Markopoliai (Marcopolum)	Ponų dievai	Prūsų, skalvių, žemaičių, livoniečių (latvių), rusų

M. Pretorijus, remdamasis, kaip pats teigia, „prūsų rašytojais“, mėgina pasiaiškinti paslaptingųjų *markopolių* kilmę ir funkcijas, ieškodamas, kaip jau minėta, paralelių tarp *markopolių*, *kaukučių*, *barstukų* ir *bezdukų*. Teigiama, kad *markopoliai* yra barzdakai / kaukučiai, o „pagal kilmės vietą, būtent jūrą, kurią vaizduojasi kaip tam tikrą gėrybių versmę, iš kurios kaukučiai tempia turtus savo garbintojams, juos dar vadina markopoliais“. Kilmingųjų ir ponų dievais, M. Pretorijaus nuomone, *markopoliai* laikomi dėl to, kad jie savo šeiminkams iš jūros atneša „daug gėrybių ir juos padaro didžius ir turtingus“ (BRMŠ III, p. 259). Pagal M. Pretorijų išeitų, jog *markopoliai* – tie patys *kaukučiai*, ateinantys, kylantys iš jūros, marių. Aiški M. Pretorijui atrodo ir *markopolių* vardo kilmė iš žodžių *marios* ir *kopti*, „nes jie iš Marios kopa, t. y. iškyla iš jūros“ (BRMŠ III, p. 259). Vis dėlto tiek pateikta etimologija, tiek ir samprotavimas, kodėl *markopoliai* vadinami kilmingųjų dievais, kelia abejonių. Neaišku, kaip dievui Puškaičiui pavaldūs *markopoliai* (tarnai, dvasios, požemio žmogeliukai) tuo pat metu galėjo būti ir kilmingųjų (ponų) dievais. Neįtikinama (labiau liaudiška) atrodo ir M. Pretorijaus siūloma etimologija.

Atsakymo į minėtus klausimus iki šiol bandė ieškoti latvių mitologas P. Šmitas, samprotaudamas, ar *markopoliai* nebus atsiradę iš Marko Polo, gyvenusio 1254–1323 m. ir išleidusio Kinijos aprašymą, kuriame ypač liaupsino kinų turtus. Už šį aprašymą Marko Polo tapo pavadintas „milijonų ponu“ ir galėjo būti „išaiškintas kaip ponų ir turtolių dievas“ (Šmitas, 2004, p. 111)⁸.

Ieškant įtikinamesnio atsakymo, tenka grįžti prie pirmojo šaltinio, kuris mini *markopolius*, – *Sūduvių knygelės*. Šis veikalas parašytas vokiečių kalba, tačiau nei rašinio autorius, nei vieta nenurodyti. Spėjama, kad jis buvo parengtas Prūsijos kunigaikštystės evangelikų liuteronų bažnyčios pačių pirmųjų vyskupijų vizitacijų laikotarpiu (apie 1520–1530 m.). *Sūduvių knygelė* aprašinėja sūduvius (ne prūsus!), kurie XVI a. jau gyveno ne savo žemėse – ne Sūduvoje, o Semboje. Svarbu ir tai, jog knygelė sudaryta praėjus keliems šimtmečiams po sūduvių ir prūsų religijos uždraudimo. Vadinasi, į *Sūduvių knygelę* galėjo pakliūti ir sūduvių bei prūsų senajai religijai nebūdingų dalykų. Anot N. Vėliaus, *Sūduvių knygelėje* kur kas patikimesni yra duomenys apie žemdirbių švenčiamas šventes nei apie aukščiausiuosius dievus (BRMŠ II, p. 126). Todėl visiškai pagrįstai galime manyti, jog *markopoliai* čia atsirado dėl visiems seniesiems baltų mitologijos šaltiniams būdingų bruožų (žr. Įvada). Įtikėtina, jog knygelės autorius (arba perrašinėtojai) šalia sūduviams ir prūsams žinomų *barstukų* įrašė ir greičiausiai iš slavų bei germanų kalbų padarytą hibridą tiems patiems barstukams pavadinti – *markopolius*. Vokiečių *marka* (*Mark*, iš vid. vok. *Marca* „siena, pasienio ruožas“) – viduramžiais miškingas, pelkėtas nederbamas žemės plotas, kuris supo ūkininkų sodybas. *Marka* buvo bendruomeninė nuosavybė, tokiu būdu žemdirbiai, turintys bendrą *marką*, sudarė atskirą visuomeninį vienetą. Ilgainiui *marka* tapo siena tarp paskirų žemdirbių sodybų. Dar vėliau iš tokių sodybų susiformavo atskiri teritoriniai vienetai, valdomi karaliaus paskirto vietininko – *markgrafo* arba *markizo* (LE XVII, 1959, p. 373)⁹. Šio proceso pėdsakai liko toponimikoje – *Marka* – istorinė sritis į rytus nuo Elbės (Matulevičius, 1989, p. 150), *Prūsų Marka*, *Noimarkas* – apskričių centrai XVIII a. pradžioje Prūsijoje ir Mozūrijoje (žr. 1 žemėlapi – Matulevičius, 1989).

Antrasis *markopolių* sandas sietinas su senovės graikų *poliu* – miestu valstybe, apimančiu ir patį miestą, ir greta jo esančią teritoriją (iš čia *Konstantinopolis*). Kalbininkų atstatoma ide. šaknis **pel-* reiškė „šviesus, pilkas“ (Karulis, 1992, p. 73, Фасмер, 1987, c. 307–308). Graikų *polis* giminingas rusų *поле*

⁸ G. H. Stenderis *markopolį* (kaip ir Puškaitį) perkėlė ir į latvių mitologiją, aiškindamas jį esant tikrą latvišką žodį, reiškiantį „marką, pilną linų“ (mārku, pilnu ar liniem).

⁹ Iš čia, matyt, ir bažnytikėmis *Marka* senojoje Pamedės žemėje netoli senojo Christburgo (dabartinė Lenkijos teritorija).

„laukas“, lenkų *pole* „laukas“ (iš čia ir *poliak* „lenkas“), latvių *polis* „lenkas“. Regis, jog sudurtiniuose rusų, ukrainiečių ir kt. miestų pavadinimuose įsitvirtino graikų *polis*, o nesudurtiniuose slaviškasis *nole* (Севастополь, Симферополь, Ставрополь, Царское поле t. t.). Ši tradicija pasiekė ir baltų žemes. 1736 m. Pašešupių bažnyčios metrikose pirmą kartą paminėtas Marijampolės pirmtakas *Staropole*, *Starepol*, t. y. „senas laukas“. Šios darybos vietovardžiai to meto bajoriškoje visuomenėje buvo itin madingi, populiarūs. Apie tai byloja *Janapolės*¹⁰, *Vilijampolės*, *Krokialaukio*¹², kuris lenkų buvo vadinamas *Krakopol*; per dešimtį Marijampolių – viensėdžių ir dvarų, dvarininkų taip pavadintų žmonių ar dukterų garbei, ir kt. pavadinimai.

Priėmus tokią *markopolio* kilmės hipotezę, iš esmės atsakoma ir į visus anksčiau iškeltus klausimus. Paaikškėja, jog *Puškaitį*, *barstukus* ir *markopolius*, nepaisant skirtingos jų kilmės, pirmiausia vienija gyvenamoji vieta, veiklos sritis – nedirbama (miškinga ar net pelkėta) žemė, dykvietė, dykra. Štai kodėl *Sūduvių knygelėje markopoliai* – viso labo tik žemės žmogeliukai, identiški *barstukams*. Vėlesnių autorių darbuose *markopoliai* virsta didikų ir turtingųjų dievais dėl žemių administravimo reformų ir *markgrafo* – viduramžių Vokietijoje ir Austrijoje srities (markos) valdytojo, karaliaus skiriamo vietininko (vėliau ir kai kurių Vokietijos kunigaikščių titulo) – pareigų atsiradimo ir tų pareigų reikšmingumo.

Išvados

1. *Puškaitis* – sūduvių (prūsų) dievas, kuris dar galėjo būti žinomas ir lietuviškoms prūsų gentims (sūlietuvėjusiems prūsams) – skalviams bei nadruviams.

2. *Puškaitis* – nedirbamos, neapgyventos žemės (dykros) dievas, kurio religinis tarpininkas – šėivamedis.

3. *Puškaičio* veiklos srities kaita (iš miško – į sodybą; iš laukinės – į sukultūrintą erdvę) laikytina antrine, atsiradusia dėl senosios religijos nuosmukio.

4. Pagrindinės *Puškaičio* funkcijos – per savo tarnus, pagalbininkus gausinti ir saugoti (sulaikant vagis) namų turtus.

5. Kenkėjiška *Puškaičio* ir jo pagalbininkų veikla, užfiksuota XVI a. pasakojimuose, laikytina senosios sūduvių (prūsų) religijos demonizavimu, atsiradusiu dėl religijų kaitos.

6. *Puškaičio* pagalbininkai *barstukai* XVII a. dėl kaimyninių tautų įtakos virsta *barzdukais* / *bezdukais*, XIX a. lietuvininkų tautosakoje – *kaukais*.

7. *Markopoliai* – vokiškas-slaviškas *barstukų* (ar net paties *Puškaičio*) įvardijimas. Didikų ir kilmingųjų dievais *markopoliai* tampa atsiradus *markos* valdytojo pareigybei – markgrafui. .

Gauta 2004 06 30

Spausdinti rekomendavo: doc. dr. L. Petrošienė,
doc. dr. A. Žalys

Santrumpos

BRMS – (1996–2003). *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1–3. Vilnius.

BV – (1987). *Biologijos vadovas*. Vilnius.

LE – (1953–1985) *Lietuvių enciklopedija*, t. 1–37. Boston.

LF – (1976). *Lietuvos TSR flora*, t. 5. Vilnius.

LKŽ – (1956–2002). *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20. Vilnius.

LM – (1995–1997). *Lietuvių mitologija*, t. 1–2. Vilnius.

Literatūra

Balsys R. (2002). Tradiciniai vestuvių papročiai ir senovės lietuvių dievas Perkūnas. *Moteris ir tradicijos – 2002. Konferencijos medžiaga*. Klaipėda.

Balsys R. (2003). *Mažosios Lietuvos žvejų dainos. Sandaros, turinio ir poetikos ypatumai*. Klaipėda.

Beresnevičius G. (2001). *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Aidai.

Dundulienė P. (1990). *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius.

Gimbutienė M. (2002). *Baltų mitologija. Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius.

Greimas A. J. (1990). *Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius – Chicago.

Karulis K. (1992). Latvišu etimologijas vārdrīca, 2. sēj. Rīga.

¹⁰ *Janapolė*, kitaip *Viržuvėnai*, bažnytkaimis netoli Varnių, kur 1763 m. vyskupas Jonas Lopacinskis pastatė medinę bažnyčią.

¹¹ *Vilijampolė* – (dabar Kauno miesto dalis) XV a. buvo atskira vietovė, skirta gyventi žydams.

¹² *Krokialaukis* – miestelis Alytaus rajone, įkurtas XVI a.

